
Josip
JURČEVIĆ

UPRAVLJAČKE ELITE
U SUVREMENOJ
HRVATSKOJ POVIJESTI

Budući da se radi o sociološkim susretima koji su u središte razmatranja postavili problem odnosa upravljačkih elita i modernizacije u suvremenom hrvatskom društvu, a ovaj rad je ponajprije historiografskog podrijetla, potrebno je uvodno – radi smanjivanja mogućih nejasnoća i nesporazuma – naznačiti nekoliko osnovnih činjenica i metodoloških određenja.

Iako se unutar društvenih znanosti u Hrvatskoj termin *upravljačke elite* – prema podrijetlu i istraživačkom interesu – u prvom redu veže za područje sociologije, njegovo smještanje u historiografski kontekst primjereno je i opravdano, jer pridonosi objektivnijem spoznavanju stvarnosti i sa sociološkog i s historiografskog motrišta. Naime, historijska znanost se temelji na dijakronijskom pristupu koji naglašava vremenski slijed društvenih procesa, odnosno povijesnu kauzalnost nastanka i razvoja događanja, te se na taj način mogu temeljitije sagledavati mnogi sadašnji društveni fenomeni uključujući i problematiku upravljačkih elita.

Budući da se opravdano može odrediti kako su upravljačke elite zapravo strukture koje – kako danas tako i u povijesti – raspolazu sa svim glavnim resursima društvene moći, razumljivo je što su one presudno utjecale na tijek gotovo svih događaja. Slikovito rečeno, o načinu upravljanja odnosno o odlukama upravljačkih elita bitno je ovisna sudbina organiziranih društvenih zajednica. To istodobno znači kako je kakvoća upravljačkih elita iznimno značajna za cjelokupnu razvojnu perspektivu pojedinih država i društava.

Općenito povijesno promatrano, kakvoća upravljačkih elita najčešće nije ovisila o potencijalnosti pojedinaca u nekom društvu, nego pretežno o načelima, kriterijima i mehanizmima na temelju kojih su uspostavljane upravljačke elite. U zemljama čija društva danas – prema nizu pokazatelja – smatramo stabilnima i bogatima, upravljački su modeli nastajali i razvijali se tijekom kontinuiranoga

višestoljetnog procesa, pa se sukladno tomu i generacijsko obnavljanje strukture njihovih upravljačkih elita danas odvija na temelju razrađenih demokratskih, tržišnih, otvorenih i razvojnih kriterija. Iz ovoga se jasno uviđa kako je povijesnost, tj. iskustvo u vremenu, bitno utjecalo na razinu danas dostignute stabilnosti pojedinih zemalja, što uključuje i kakvoću upravljačkih elita.

Hrvatska kao država i kao društvo ne može se niti danas niti kroz povijest ubrajati u gospodarski razvijene i politički stabilne zemlje, što se jednostavno prepoznaje iz različitih analitičkih aspekata. Na najopćenitijoj povijesnoj razini promatranja, nestabilnost se očituje u činjenici što je hrvatsko društvo u 20. stoljeću čak pet puta bilo uključeno u potpuno različite državne okvire (Austro-Ugarska, prva Jugoslavija, NDH, druga Jugoslavija i Republika Hrvatska), a uz to unutar svake od tih država vršene su dodatne destabilizacije provođenjem višestrukih drastičnih promjena organizacijskih oblika i načina upravljanja.

U takvim okolnostima opća nestabilnost je negativno utjecala i na niz posebnih procesa unutar hrvatskog društva. Tako se ova povijesna nerazvojenost danas očituje čak i na historiografskoj razini, i to u činjenici što su mnoge teme i problemi iz hrvatske povijesti ostali potpuno ili nedovoljno istraženi. Primjerice, za razliku od historiografije razvijenih zemalja, koncepcija hrvatske historiografije najvećim se dijelom i danas temelji na proučavanju političke povijesti odnosno povijesti *političkog naroda*, dok je socijalna povijest izrazito zapostavljena i neistražena. S tim nedostatkom suočen je i ovaj pregledni rad, jer u hrvatskoj historiografiji ne postoje radovi koji su istraživali povijest hrvatskih društvenih struktura, a upravljačke elite su terminološki i interpretativno poistovjećivane s najistaknutijim političarima, što je istodobno i odraz i indikator tradicionalne hrvatske realnosti.

No, unatoč tomu, moguće je – što je predmet ovog rada – naznačiti osnovna određenja glede okolnosti nastanka i legitimiteta te načina djelovanja i učinaka upravljačkih elita u Hrvatskoj tijekom suvremene povijesti (od posljednjih desetljeća 19. st. do kraja 20. st.). Međunaslovi u radu istodobno predstavljaju i kronološki red razdoblja koja su određena prema geopolitičkom statusu Hrvatske. Okvirni kronološki, a ne tematski pristup, kao i kriterij periodizacije, sadržajno se mogu opravdati velikim značenjem koje su za hrvatsko društvo imale promjene državnih okvira, te preglednošću rada.

Uvodno je također potrebno naglasiti kako rad neće posebno ulaziti u raspravu s nizom općih stereotipa koji bez utemeljenja desetljećima dominiraju u historiji i u dru-

gim društvenim znanostima u Hrvatskoj. To se osobito odnosi na izrazito, a neopravdano, poistovjećivanje pojmova industrijalizacije, modernizacije i napretka.

RAZDOBLJE AUSTRO-UGARSKE

Tijekom 19. stoljeća u nizu europskih država odvijao se proces uspostavljanja građanskih društvenih odnosa i oblikovanja nacionalnih država. Prostor današnje Republike Hrvatske u 19. je stoljeće ušao s naslijeđenom višestrukom nejedinstvenošću; u političkom, upravljačkom, gospodarskom i kulturološkom pogledu. Međutim, na razini istaknutih pojedinaca i unutar upravljačkih slojeva postojala je njegovana socijalna svijest o zajedničkom podrijetlu i interesima, a život najšireg puka bio je obilježen sustavom zajedničkoga etnološkog podrijetla. U takvim okolnostima, zbog različitih interesa i poticaja, a posebice pod utjecajem ideja Francuske građanske revolucije (1789.), u Hrvatskoj se u prvoj polovici 19. stoljeća mogu pronalaziti začeci građanskih ideja i pokušaji njihova ostvarenja. To se osobito očitovalo u pripremi i provođenju *ilirskog pokreta*, koji je stvorio trajne idejne i kulturološke pretpostavke za postupno uvođenje najširih slojeva u javni život.

No, u formalnom pogledu, europska revolucionarna 1848. godina i u Hrvatskoj je bila prijelomnica za ukidanje feudalnih i uvođenje građanskih odnosa. Potom je desetak godina, zbog apsolutizma Habsburgovaca, bio paraliziran javni život, te se stoga tek od početka šezdesetih godina na svim društvenim razinama u Hrvatskoj zbiva kontinuirano uspostavljanje građanskih odnosa i oblikovanje hrvatske nacije.

Temeljni razvojni problemi hrvatskoga društva tada su bili uglavnom političkoga podrijetla, a izvicali su iz upravljačke razjedinjenosti hrvatskoga teritorija (obala i zaleđe te Vojna krajina bili su pod izravnom vlašću Beča) i financijske nesamostalnosti strukture državne vlasti u sjevernoj (užoj) Hrvatskoj, koja je bila posljedica austro-ugarske (1867.) i ugarsko-hrvatske nagodbe (1868.). Stoga se glavni hrvatski nacionalni interes do raspada Austro-Ugarske iscrpljivao u traženju načina za promjenu te teške situacije, koja je bitno ograničavala sveopći razvoj postojećih hrvatskih potencijala, i nastanak poremećaja u konstituiranju građanskog društva.

U takvoj, objektivno teškoj situaciji, koja je u prvom redu bila uvjetovana širim, vanjskim silnicama, Hrvatska je i unutar *svojih* upravljačkih elita bila dodatno opterećena višestrukim podjelama i suprotstavljanjima, koja su proizlazila iz razlika u socijalnom i etničkom podrijetlu,

zatim u kulturološkim, svjetonazorskim i drugim razlikama, što se sve skupa slijevalo u različite interesne projekcije i praksu. S jedne strane se nalazila feudalna aristokracija koja je nastojala izvršiti tranziciju i etabliranje svojih tradicionalnih interesa unutar građanskih odnosa i organizacijskih oblika, a s druge se strane radilo o nizu društvenih slojeva građanskog podrijetla čiji se interesi skupno mogu označiti pojmovima svekolike liberalizacije i modernizacije. U pogledu etničke pripadnosti, i u jednih i u drugih radilo se o izrazitoj multietničnosti – Hrvati, Mađari, Austrijanci, Nijemci, Židovi, Česi, Slovaci, Srbi itd. – što je također imalo znatnoga utjecaja na sve oblike javnog života u Hrvatskoj, kako u društvenoj otvorenosti i iskustvenom bogatstvu, tako i u teškoćama kad je bila riječ o procesu konstituiranja hrvatske nacije te o procesu određivanja i ostvarivanja hrvatskih nacionalnih interesa.

Budući da je Hrvatska bila dio dvojne, Austro-Ugarske Monarhije, rješavanje *hrvatskog pitanja* – kao skupnog političkog, gospodarskog i kulturnog pojma – nije pretežno ovisilo o procesima i odnosu snaga u Hrvatskoj, nego o interesima koji su određivani u Austriji i Ugarskoj. Pritom je važno naglasiti kako su austrijski i ugarski interesi bili na različite načine povijesno utkani u strukturu hrvatskog društva, te su se između ostalog u hrvatskim upravljačkim elitama nalazili brojni zastupnici stranih interesa koji su posebice bili – mimo volje hrvatskih interesa – postavljeni na ključne položaje. U tom smislu najrazvidniji je primjer Khuena Hedervaryja, koji je zbog svog djelovanja tijekom banovanja u Hrvatskoj (1883.–1903.) postao simbolom protuhrvatskih državnih i društvenih interesa. Slična situacija bila je i u hrvatskom javnom, a osobito političkom životu, pa su tako, primjerice, u Hrvatskom saboru značajan utjecaj imali *unionisti (mađaroni)*.

Međutim, ipak su u upravljačkim slojevima hrvatskog društva najbrojnije bile osobe koje su se, bez obzira na svoje socijalno i etničko podrijetlo, emotivno i racionalno poistovjećivale s hrvatskom domovinom te su stoga u javnom djelovanju nastojale zastupati hrvatske nacionalne interese. Tako se može navesti niz primjera: intelektualac i političar barun L. Hellenbach, biskup i političar J. J. Strossmayer, čiji se pradjed doselio iz Austrije u Hrvatsku, intelektualac B. Šulek, koji se iz Slovačke doselio u Hrvatsku itd.

U takvom su ozračju u Hrvatskoj nastajale političke stranke, osnivane su kulturne, nastavne i znanstvene institucije, objavljivane su knjige, tiskane novine itd., što svjedoči o kompleksnosti tadašnjih događaja te ideja i nastojanja za rješavanje *hrvatskog pitanja*. Sveopća politizacija predstavljala je opću značajku svih oblika tadašnjega dru-

štvenog života u Hrvatskoj: kulturne i znanstvene institucije imale su veliku političku ulogu; najveći dio svećenika, znanstvenika, "kulturnjaka" i drugih intelektualaca bili su istodobno izravni akteri i nositelji političkog života; znanstvena istraživanja i izdavaštvo bili su naglašeno politički motivirani i koncipirani itd. Primjerice, dostatno se prisjetiti osnivanja i djelovanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU), ili da je Tade Smičiklas, autor prve znanstvene sinteze povijesti hrvatskog naroda, naglašavao kako je koncepciju i redosljed izdavanja svog djela postavio kao bitan prinos ostvarenju političkih prava hrvatskog naroda.

Tada su među hrvatskim upravljačkim elitama oblikovana dva osnovna politička svjetonazora i modela o načinu rješavanja *hrvatskog pitanja*, koji su se u različitim modalitetima i do danas zadržali kao ključna razdjelnica u svim oblicima hrvatskoga društvenog života. Prema jednom, svi aspekti *hrvatskog pitanja* mogu se – i trebaju se – rješavati unutar većega državnog okvira u kojemu će Hrvatska predstavljati samo jednu sastavnicu. Opravdanost ovakvog pristupa uglavnom se temeljila na različitim nazorima koji su predstavljali socijalni (nacionalni) kompleks manje vrijednosti, a svodili su se na tezu kako hrvatski narod (ili nacija) ne može i ne treba imati samostalnu državu, jer je navodno malen i slab, odnosno kako će mu biti bolje ako bude član neke državne zajednice. Prijedlozi tadašnjih konkretnih rješenja uglavnom su se zalagali za ostanak u Austro-Ugarskoj, koja se trebala iz dvojne pretvoriti u trojnu monarhiju, ili za ulazak Hrvatske u neki oblik slavenskoga, tj. južnoslavenskog državnog ujedinjavanja.

Drugi model je mogućnost ostvarenja svekolikoga hrvatskog prosperiteta prepoznavao isključivo u stvaranju samostalne hrvatske države, a ključni argumenti bili su iskustveni. S jedne strane pozivalo se na povijesno iskustvo hrvatske državnosti i, s druge strane, na samodostatnost i cjelovitost hrvatskog identiteta prema tada uobičajenim europskim nacionalnim standardima. Na toj se koncepcijskoj podlozi u stvarnom životu upravljačka elita u Hrvatskoj sve oštrije dijelila, a najbitniji učinak postignut je unutar strukture državnih i društvenih institucija, u kojima je koncepcijski i kadrovski gotovo potpuno prevladao model koji je zagovarao državnu nesamostalnost. Do raspada monarhije, taj model i njegova upravljačka elita politički su se iscrpljivali u različitim bezuspješnim pokušajima popravljavanja hrvatskog položaja, te su stoga na drugim društvenim razinama istodobno bili prisiljeni tražiti izlaz i sve više izgrađivati ideju južnoslavenstva, koja je najzornije sažeta u pojmu *kulturnog jugoslavenstva*.

Nasuprot tomu, drugi model koji se zalagao za hrvatsku državnu samostalnost zbog različitih je razloga sustavno potiskivan na marginu utjecajnosti i nije se uspio ni djelomično rasprostrijeti u institucijama. Drugim riječima, ovisio je o naporima pojedinaca ili manjih skupina, te je pri kraju stoljeća rascijepljen i na političkoj razini.

Početakom 20. stoljeća, kad su opća kriza u monarhiji i nerješivost *hrvatskog pitanja* u tom okviru postajali sve naglašeniji, jugoslavenstvo je unutar hrvatskih struktura postajalo sve ukorjenjenije, što se očitovalo u intenziviranju hrvatsko-srpske političke koalicije u Hrvatskoj, a *Hrvatski katolički pokret* istodobno je intenzivirao javno zagovaranje jugoslavenskog nacionalizma. Pritom se u cjelini može smatrati gotovo nedvojbenim kako su nositelji takvog djelovanja unutar hrvatskih upravljačkih elita bili uglavnom potaknuti neutemeljenim uvjerenjem kako na taj način pridonose hrvatskim nacionalnim interesima, iako je politika srbijanskog agresivnog nacionalizma već desetljećima bila idejno i praktički jasno primjenjivana u Srbiji, Bosni i Hercegovini te u Hrvatskoj.

Sa sličnim poticajima i uvjerenjima – u završnim godinama Prvoga svjetskog rata, kad se na međunarodnoj razini pripremao raspad Austro-Ugarske – radi stvaranja jugoslavenske države snažno djeluje hrvatski Jugoslavenski odbor (na čelu s A. Trumbićem i F. Supilom) i hrvatsko iseljeničtvo. U takvom ozračju zatirani su usamljeni glasovi – primjerice Ive Pilara – koji su argumentirano pojašnjavali sve zablude i ispraznosti južnoslavenskog pitanja.

Već prilikom potpisivanja *Krfske deklaracije* (1917., srbijanska vlada i Jugoslavenski odbor) i *Ženevske deklaracije* (1918., srbijanska vlada, Narodno vijeće Države SHS i Jugoslavenski odbor) postalo je razvidno kako su hrvatske ideje kulturnoga jugoslavenstva utopija, a postupak stvaranja Kraljevine SHS i prvi dani nove države u kojima se provodila srbijanska politička samovolja i oružano nasilje označili su početak stvarne tragedije u koju su hrvatske upravljačke elite uvele hrvatski nacionalni korpus.

U tim prijelomnim povijesnim trenucima hrvatske upravljačke elite ne samo što nisu pripremile ili povukle ijedan potez kojim bi donekle opravdale legitimitet svoga upravljačkog statusa nego je Narodno vijeće neposredno nakon stvaranja prve Jugoslavije dovršilo dekonstrukciju preostalih uporišta hrvatske državnosti, uključujući i hrvatske dijelove austrijske vojne strukture. Radovi koji su obrađivali ovo ključno razdoblje hrvatske povijesti navodili su različite razloge kojima su pokušali opravdati postupanje hrvatskih upravljačkih elita. Objašnjenja su se kretala od analiza koje su podupirale ideju jugoslavenstva do

navođenja kaotičnih povijesnih okolnosti u kojima su hrvatske upravljačke elite očekivale Jugoslaviju kao zaštitnika svojih uskih interesa.

RAZDOBLJE PRVE JUGOSLAVIJE

Međutim, srbijanske strukture, koje su preuzele sve ključne poluge državne i društvene moći u prvoj jugoslavenskoj državi, novu su državu tretirale kao projekt ostvarenja svojih nacionalnih interesa, te su tomu podredile njezin cjelokupni upravni, organizacijski, pravni i kadrovski ustroj, kojemu je centralizam bio glavno obilježje, a svaki otpor takvom stanju neutraliziran je najrazličitijim represivnim sredstvima. Na taj se način i *hrvatsko pitanje* u većini aspekata našlo u još nepovoljnijem položaju, a veći dio hrvatskih upravljačkih elita koje su potjecale iz austrijskog razdoblja bio je u svakom pogledu marginaliziran.

U takvim je okolnostima Hrvatska seljačka stranka (HSS) na čelu s braćom Radićima veoma brzo preuzela ulogu glavnog zastupnika hrvatskih nacionalnih interesa, kako na političkoj tako i na drugim razinama. HSS je bio zagovornik političkoga federalizma, nastojao je *hrvatsko pitanje* dovesti do međunarodnog legitimiteta, osnivao je i podupirao organizacijske oblike koji su štitili hrvatski gospodarski subjektivitet i kulturološki identitet itd. Sukladno tomu procesu stvarane su i nove strukture hrvatskih upravljačkih elita u kojima je postupno sazrijevala i samosvijest o hrvatskoj situaciji i načinima djelovanja u skućenoj jugoslavenskoj situaciji.

Politička pitanja su i tada objektivno imala presudno značenje, pa je politiziranost bila glavno obilježje svih slojeva upravljačkih elita u Hrvatskoj, te je i model njihova organiziranja i djelovanja bio podređen autoritarnosti političkog vrha HSS-a, što je podrazumijevalo konzistentnost i učinkovitost, ali i slabosti, kao što su: kult lidera, koncentracija moći, nepotizam, nedovoljna dinamičnost i samoinicijativnost unutar strukture itd. Posebna slabost tog modela bila je ranjivost cjelokupne strukture u slučaju prirodna ili nasilnog odlaska lidera, što se i zbilo 1928. atentatom na S. Radića, kojeg je likvidirao srbijanski režim u vrijeme kada je HSS postao moćnim predvodnikom niza proturežimskih silnica.

Nakon toga te uspostavljanja kraljeve diktature i terora koji je provodjen u Hrvatskoj, HSS je uspio i nadalje, pod vodstvom V. Mačeka, ostati jedina struktura koja je svojim organizacijskim ustrojem i izbornim uspjesima imala stvarne mogućnosti i legitimitet zagovarati hrvatsko pitanje. No, Maček nije ni svojim osobnim značajem niti

djelovanjem mogao nadomjestiti S. Radića, te su slabosti organizacijskog ustroja hrvatskih upravljačkih elita bile su sve naglašenije u načelnom i kadrovskom smislu.

To se praktično očitivalo od sredine 30-ih godina kad su Jugoslavija i njezin sustav upravljanja postajali sve bliži nacističkoj Njemačkoj, što se posebice intenziviralo nakon početka svjetskog rata u Europi (1939.). U tom zgusnutom vremenu hrvatske upravljačke elite (HSS) pokazivale su sve veću dezorijentiranost; čvrsto su ostale na konceptu vjernosti jugoslavenskoj državi i srbijanskom režimu, te je, između ostalog, na tom tragu sklopljen sporazum Cvetković-Maček, a u Banovini Hrvatskoj je – kao i u drugim dijelovima Jugoslavije – pojačana represija, uključujući i otvaranje sabirnih logora.

U vrijeme raspada prve Jugoslavije i početka rata na tom prostoru (travanj 1941.) procjene i odluke čelnništva HSS-a bitno su utjecale na razvoj budućih ratnih događaja u Hrvatskoj. Naime, čelnništvo HSS-a donijelo je odluku o potpunoj pasivizaciji HSS-a u Hrvatskoj tijekom rata, a dio istaknutih pojedinaca napustio je domovinu zajedno s jugoslavenskim vladajućim strukturama. Na taj je način autoritarno hijerarhizirana hrvatska upravljačka struktura ostala praktično obezglavljena te izložena ubrzanom procesu raslojavanja i raspada prema najrazličitijim interesima i poticajima.

S druge strane, HSS je ovakvom odlukom cijeli upravljački prostor u Hrvatskoj prepustio dvjema dotada marginalnim organizacijama – UHRO-u (Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija) i KPJ (Komunistička partija Jugoslavije), koje se dotada na području Hrvatske (i Jugoslavije) nisu mogle legalno ustrojiti. Naime, jugoslavenski je režim već početkom 20-ih godina zabranio djelovanje KPJ, a nakon uvođenja diktature (1929.) UHRO je mogao javno djelovati samo u inozemstvu. Stoga su UHRO i KPJ do početka svjetskog rata u Hrvatskoj djelovali ilegalno, u tajnim organizacijama ili prikriveno unutar različitih legalnih organizacija. No, u svakom slučaju, njihov predratni utjecaj i nazočnost unutar hrvatskih upravljačkih struktura može se smatrati zanemarivim.

RAZDOBLJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Iako se sam čin proglašenja NDH zbio bez izravnog utjecaja nacističke Njemačke, ipak su sva daljnja događanja na prostoru NDH nadzirali Nijemci. Njemačka se prema NDH odnosila kao i prema drugim europskim državama u kojima je dominirala vojnim, političkim i gospodarskim sredstvima. Na taj je način i hrvatska država bila vojno i

gospodarski uklopljena u njemački sustav, a upravljački model NDH bio je totalitaran, odnosno veoma sličan ustroju nacističke Njemačke.

Osnovne značajke modela bile su jednopartijsnost, autoritarnost sustava i kult vođe, a ključne položaje unutar upravljačkih elita zaposjedali su pripadnici *ustaškog pokreta* prema načelu osobne i ideološke odanosti te nepotizma. Budući da predratni *ustaški pokret* nije raspolagao ni s približno dovoljnim brojem članova koji bi mogli popuniti cijeli upravljački sustav niti je bilo vremena za pažljiviji odabir novih pristaša, na nižim je upravljačkim razinama postavljan velik broj osoba prema različitim volunтарističkim kriterijima. Stoga, kao i zbog niza drugih razloga, upravljačke elite NDH bile su izrazito neodgovarajuće i neujednačene prema naobrazbi, iskustvu, interesima, motivima i nazorima, te su ukupno činile naglašeno nestabilnu upravljačku strukturu. To je zbog rata bilo osobito izraženo u vojnom zapovjednom sustavu, gdje su se očitovale razlike između Ustaške vojnice i Domobranstva.

Osim toga, velike probleme NDH stvarali su složeni ratni događaji na vlastitu teritoriju, a krajem rata tomu se priključila i izvjesnost njemačkog poraza. Uviđajući nužnost provođenja radikalnih promjena radi očuvanja državne samostalnosti, unutar upravljačkih elita NDH postojao je niz ideja o zamjeni režima vlasti i prelasku na stranu saveznika, a u tom su smjeru tijekom 1944. izvršena i dva neuspješna pokušaja domobranskog pukovnika I. Babića i ustaških časnika A. Vokića i M. Lorkovića. Kraj rata donio je potpuni slom NDH te raspad, bijeg ili likvidaciju njezinih upravljačkih struktura. Takav ratni rasplet nipošto nije bio neočekivan, ali neorganiziranost i kaotičnost koja je preplavljivala prostor NDH u posljednjim mjesecima rata, a osobito u danima povlačenja hrvatske vojske i civila prema austrijskoj granici ponajbolje je svjedočila o golemim unutarnjim slabostima i neizgrađenosti upravljačkog modela NDH, što se ponajprije odnosi na čelništvo.

No, za poratni status hrvatske države i upravljački model koji je u njoj i u drugoj Jugoslaviji uspostavljen, mnogo je veće značenje imalo postupanje izbjeglih uglednih predstavnika HSS-a, koji su imali stvarne mogućnosti za ostvarivanje kontakata sa saveznicima. Međutim, izbjegli haesesovci su tijekom rata ostali lojalni jugoslavenskoj državi i srbijanskoj dinastiji, te s takvih polazišta nisu nastojali problem *hrvatskog pitanja* podići na međunarodnu razinu. U tom kontekstu posebno je značajan I. Šubašić, jedan od najistaknutijih predstavnika HSS-a, koji je najzaslužniji za međunarodno priznanje druge Jugoslavije i njezinoga upravljačkog sustava.

S motrišta ovog rada, Šubašić je zanimljiv kao tipičan predstavnik vrha ne samo tadašnje hrvatske upravljačke strukture. On je u vrijeme prve Jugoslavije nepotističkim kriterijima brzo napredovao do najviše razine moći u HSS-u, potom je pred rat u Banovini Hrvatskoj postavljen na mjesto bana, a početkom rata je zajedno s vladajućim strukturama izbjegao iz Jugoslavije te je uglavnom boravio u V. Britaniji. Britanci su ga – radi projekcije vlastitih interesa – 1944. doslovnom prisilom izvršenom nad kraljem Petrom uspjeli nametnuti za predsjednika Jugoslavenske izbjegličke vlade, jer su Srbi smatrali da je Hrvat na mjestu predsjednika Vlade uvreda za srpski narod.

Uskoro, Šubašić prema naputcima Britanaca stupa u pregovore s Titom radi stvaranja zajedničke vlade, te protivno britanskim, kraljevim i hrvatskim očekivanjima i zahtjevima potpisuje dva sporazuma koji su bili katastrofalni s motrišta koja je Šubašić trebao zastupati. Britanski promatrač koji je bio nazočan pregovorima slikovito je opisao Šubašićevo ponašanje prema Titu “kao poslušne i vjerne nevjeste”. Kad su Šubašiću Hrvati u Britaniji objašnjavali kako je između ostalog potpisao i izdaju hrvatskih nacionalnih interesa, odgovorio je kako mu je Tito obećao da će biti sve u redu te da on vjeruje tim obećanjima jer ga Titove “plave zagorske oči neće prevariti”.

RAZDOBLJE DRUGE JUGOSLAVIJE

Već na temelju činjenice što je druga Jugoslavija trajala čak 45 godina i izravno prethodila sadašnjem hrvatskom razdoblju može se zaključiti kako je ona imala posebno značajan utjecaj i na današnje stanje u Hrvatskoj. Ovaj zaključak postaje još uvjerljiviji kad se promatraju osnovna obilježja upravljačkog modela druge Jugoslavije.

Proces nastanka druge Jugoslavije i konstituiranje osnova njezinog totalitarizma trajao je od 1941. do 1945. godine, te je u idejnim, pravnim i organizacijskim oblicima predstavljao diskontinuitet u odnosu prema građanskoj tradiciji. Diskontinuitet nije bio posljedica nego planirani cilj koji je KPJ učestalo naglašavala u nizu odluka, deklaracija i zakonskih normi, jer su građanske ideje, odnosi i ustrojbeni standardi proglašavani glavnim neprijateljem novoga, komunističkog poretka.

Kako je svekolika tradicija doživljavana kao neprijatelj kojeg treba iskorijeniti, onda je razumljivo što su komunističke partije, znači i KPJ, pripisivale legitimitet svim oblicima represije. Pritom su revolucionarno nasilje i diktatura proletarijata bile glavni mobilizirajući pojmovi. Međutim, stvarno uspostavljanje novoga totalitarnog modela su-

očavalo se s nedostatkom odgovarajućih svjesnih kadrova koji su bili nužni za stvaranje i čuvanje monolitno projektirane upravljačke strukture. Ova činjenica bila je potpuno razvidna u komunističkoj ideologiji, koja je i prije rata imala razrađene iskustvene mehanizme za “proizvodnju” potrebnih kadrova.

KPJ je imala dodatne poteškoće s kadrovima, jer je, prema vlastitim podacima, u Drugi svjetski rat ušla s približno 12.000 članova partije, od kojih je približno njih 3.000 preživjelo rat. No, tijekom rata “proizvedeno” je blizu 140.000 novih članova KPJ, koji su ideološku inicijaciju postizali u ratnim okolnostima tijekom intenzivnih i drastično ideologiziranih oblika društvenog života, koji su se sastojali od analfabetskih tečajeva, različitih obrazovnih kurseva, tzv. kulturnih i umjetničkih grupa, čitaonica i radionica, partijskih sastanaka itd.

Završetkom rata i preuzimanjem vlasti, partijski odgojno-nastavni proces još je snažnije instaliran u cjelokupni javni život koji je bio namijenjen svima, a za usavršavanje partijske upravljačke elite otvarani su posebni sustavi nižih i viših partijskih škola koje su trajale od tri do šest mjeseci. Nedostatak podobnih predavača i upravljača nadomještao se uvozom iz SSSR-a ili kratkim tečajevima na kojima su članovi partije u deseterostruko skraćenoj i ubrzanoj obuci pretvarani u stručnjake svih vrsta, a sudjelovanje u partizanskom ratu automatski je priznavano kao stručna sprema.

Takvi tipovi *stručnjaka* bili su masovna pojava i predstavljali su upravljačku elitu koja je masovno postavljana (zapošljavana) u državnoj upravi, kulturi, obrazovanju, gospodarstvu, medijima itd., a nakon pojedinačne istrošenosti upravljači su zamjenjivani načelno istim kadrovima. No ovakvim postupanjem bila je istodobno uspostavljena razina kakvoće državne i društvene strukture te utemeljena trajna nerazvojnost svih oblika zajedničkog života u državi.

Model upravljanja u kojem nije postojala konkurencija i tržište, u kojem nije bilo moguće artikulirati ni jedan poseban interes, u kojem je upravljačka elita imenovana po kriteriju partijske podobnosti generirao je kontinuiranu nestabilnost i krize koje su se očitovale na različitim društvenim razinama i u različitim oblicima, pa čak i unutar gornjih partijskih slojeva. Centralizam, represija, izvoz radne snage, devalvacije, strani krediti itd. bili su sredstva za produženje opstanka.

Općejugoslavenski upravljački model primjenjivan je i etabliran također i na prostoru Hrvatske, te je ostavljao negativne posljedice u socijalnom i nacionalnom smislu. Valovi nezadovoljstva takvim stanjem samo su rijetko mogli

imati organizirane masovnije razmjere, kao u vrijeme *Hrvatskog proljeća* (1970./1971.) ili krajem 80-ih godina, a pretežno su ostajali na pojedinačnim pokušajima, o čemu svjedoči 30-ak tisuća političkih procesa koje su komunističke upravljačke elite provele u Hrvatskoj tijekom 45 godina vlasti. Tek je propast komunističkih sustava vlasti u Istočnoj Europi početkom 90-ih godina stvorila opće, međunarodne preduvjete za početak procesa raspada i jugoslavenskog modela upravljanja i jugoslavenske države, što je bilo predodređeno činom njegova uspostavljanja na nerazvojnim načelima.

RAZDOBLJE REPUBLIKE HRVATSKE

Proces demokratizacije i stvaranja samostalne hrvatske države početkom 90-ih godina potaknuo je očekivanja i uvjerenja kako je u Hrvatskoj moguće brzo izvršiti promjenu zaostalog povijesnog upravljačkog modela. U formalnom pogledu u Republici Hrvatskoj uspostavljeni su demokratski, parlamentarni i tržišno orijentirani društveni odnosi u kojima postoji sloboda privatnog vlasništva i mogućnost artikulacije najrazličitijih interesa. Međutim, hrvatska stvarnost u proteklih desetak godina nudi previše pokazatelja koji dovode u pitanje navedeni zaključak. Najčešća javna objašnjenja problema svode se na štete koje su nastale srbijskom oružanom agresijom na Hrvatsku te formulaciju kako je Hrvatska društvo u kojem se odvija zamršen i dugotrajan tranzicijski proces. Stoga je zanimljivo ukratko naznačiti neka osnovna određenja *novoga* hrvatskog upravljačkog modela.

Nedvojbeno je kako u Hrvatskoj nakon promjena 1990. i promjena 2000. nisu promijenjeni kriteriji uspostavljanja upravljačkih elita, što znači da se dolaskom u poziciju političke moći i nadalje stječe stvarna ovlast za volontarističko imenovanje upravljačkih elita na svim razinama društvenog života. Drukčije kazano, na pozicije upravljačke moći postavljaju se stručno, socijalno i moralno nekompetentne osobe, koje zbog takvog načina stjecanja moći ne zastupaju razvojni interes zajednice, nego se vode osobnim ili različitim posebnim interesima. Isto tako, negativni kriteriji povećavaju osjećaj ugroženosti upravljačkih elita te se one dodatno zatvaraju i povezuju radi zaštite neopravdano stečenih položaja moći, što tu strukturu čini nedinamičnom prema unutra i prema van.

Na pojedinačnoj razini promatranja, veoma se često radi o osobama čija je upravljačka nekompetentnost dokazana u komunističkom sustavu vlasti, što ukazuje i na proces kolektivne tranzicije zastarjelih struktura i nerazvojnog

modela u formalno nove okolnosti. Iskustva pokazuju kako takve elite – koje nemaju socijalno uporište, a time ni stvarni demokratski legitimitet niti razvojnu perspektivu – prije ili kasnije oslonac nastoje pronalaziti u pojačavanju represije i u potpori interesa koji se nalaze izvan matičnog društva.

Pritom negativna kadrovska politika postaje ključnom za strukturiranje lažnih upravljačkih elita, čime se zatvara začarani krug navodne osuđenosti društva na trajnu krizu, nestabilnost i zaostalost te kolektivno uvjerenje kako ne postoji ni sama mogućnost promjene. Promatranje javnog života u Republici Hrvatskoj brojnim primjerima svjedoči kako se postojeće upravljačke elite još uporno poistovjećuju s naslijeđenim hrvatskim upravljačkim modelom, koji im samo naizgled podupire iluziju o trajnom ostanku na pozicijama moći.

ZAKLJUČAK

I uz iznimno dinamična i na različite načine nekontinuirana iskustva kroz koja su upravljačke elite prolazile tijekom suvremene hrvatske povijesti, jednostavno je i na temelju ovog kratkog pregleda pronaći nekoliko zajedničkih određenja. Ponajprije, hrvatske upravljačke elite nekoliko su puta tijekom 20. stoljeća bile uspostavljane od samoga početka, te stoga nisu prošle proces dugotrajnijeg oblikovanja koji bi stabilizirao njihove kriterijske i institucijske temelje.

Zatim, u prijelomnim razdobljima gotovo redovito su donošene pogrešne odluke koje su rezultirale teškim posljedicama za cjelokupno društvo, što je učvršćivalo nepovjerenje između upravljačkih elita i ostatka društva te utjecalo na različitost pri formuliranju njihovih interesa. U posljednjih šest desetljeća, upravljačke elite u Hrvatskoj nisu imale demokratskih i tržišnih iskustva, pa su stoga – bez obzira na temeljitu promjenu kadrova i okolnosti – stalno obnavljani samo totalitarni upravljački modeli, iz čega izravno proizlaze i mnogi današnji problemi.

Isto tako, unutar upravljačkih elita stalno su dominirali nositelji političke moći, koji su općenito najnestabilnija sastavnica upravljačke strukture. Iako su opća povijesna, znači i upravljačka iskustva u Hrvatskoj bila ponajprije nepredvidiva, dramatična i nestabilna, upravljačke elite stalno su se unutar svoje strukture pripremale za samo jednu opciju razvoja događaja, i to uglavnom pogrešnu. Pritom su svi izrazi raspravljanja, neslaganja ili suprotstavljanja bili ignorirani, a u pola stoljeća prije 1990. izlagani različitim vrstama progona. Stoga rasprava koja se vodi u ok-

viru *Annales* Pilar jest i razlog za optimizam. Iako se, naime, ovaj skup održava na samoj margini društvenog utjecaja, moramo biti svjesni da su zbog ovakvih istupa ljudi bili i ubijani, što se nama, barem zasad, ne događa.

LITERATURA

- Antić, Ljubomir (1991.), *Hrvati u Južnoj Americi do 1914.*, Stvarnost, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Banac, Ivo (1988.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb.
- Begić, K. Miron (1986.), *Ustaški pokret 1929-1941*, Hrvatski oslobodilački pokret, Buenos Aires.
- Beuc, Ivan (1985.), *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb.
- Bićanić, Rudolf (1938.), *Ekonomski podloga hrvatskog pitanja*, Pravni fakultet, Zagreb (novo izdanje 1995.).
- Boban, Ljubo (1987.-1990.), *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 1-3, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb.
- Bušić, Bruno (1983.), *Jedino Hrvatska*, Ziral, Toronto.
- Čizmić, Ivan (1974.), *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.
- Gross, Mirjana; Szabo Agneza (1992.), *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Globus, Zagreb.
- *** (1985.), *Historija SKJ*, Komunist, Narodna knjiga, Rad, Beograd.
- Horvat, Rudolf (1942.), *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb (novo izdanje 1992.).
- Jareb, Jere (1995.), *Pola stoljeća hrvatske politike 1895-1945*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb.
- Jurčević Josip (1998.), *Nastanak jasenovačkog mita*, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Kamber, Dragutin (1993.), *Slom NDH*, Hrvatski informativni centar, Zagreb.
- Karaman, Igor (1991.), *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941)*, Naprijed, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1999.), *Na kroatističkim raskrižjima*, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Korsky, Ivo (1991.), *Hrvatski nacionalizam*, vlastita naklada, Zagreb.
- Korunić, Petar (1988.), *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici*, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kulundžić, Zvonimir (1968.), *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji*, Stvarnost, Zagreb.
- Pavličević, Dragutin (2000.), *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Pilar, Ivo (1917.), *Južnoslavensko pitanje*, Hrvatska demokratska stranka - podružnica Varaždin (novo izdanje 1990.), Zagreb.
- Šanjek, Franjo (1996.), *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Šepić, Dragovan (1983.), *Vlada Ivana Šubašića*, Globus, Zagreb.
- Šidak, Jaroslav (1968.), *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb.